

Сања Домазет

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

АНАЛИЗА РЕПОРТАЖА МИЛОША ЦРЊАНСКОГ ИЗ ХОРТИЈЕВЕ МАЂАРСКЕ*

Сажетак

Тачно пре четири деценије, 30. новембра 1977. године, у Београду је преминуо Милош Црњански, једна од најзначајнијих личности српске књижевности XX века. О његовом књижевном раду написане су бројне студије, па ће се ауторка овог текста, усредредити на Црњанског као новинара-репортера и то управо на његове репортаже написане из Хортијеве Мађарске. Наиме, не постоји рад који се бави овим новинским текстовима Црњанског, изузетно значајним, јер се односе како на политичку, социолошку, тако и на културну, идеолошку и друштвену стварност суседне Мађарске, у којој је једна од значајних националних мањина била и српска. Црњански је ове репортаже писао за дневни лист „Политика“, од 23.01. до 01.02.1923. године. Овај рад ће користећи анализу, лексичку, фонетску, стилску и научну, историјски и компаративни метод, показати атмосферу, политичке прилике, ратнохушкачко расположење мађарске тадашње власти, али и положај Срба, Јевреја и других мањинских народа. На крају рада, биће наведени сами закључци Црњанског, који су се испоставили као изузетно тачни, прецизни и антиципаторски – Мађарска јесте била спремна за рат, српска мањина је била с разлогом преплашена и спремна на сеобу, а Јеврејима је већ било забрањено да се уписују на универзитете.

Кључне речи: национализам, Хортијева владавина, мађарски и српски менталитет, положај етноцитета, српско питање, сеобе

* Поводом 40 година смрти Милоша Црњанског, рад је настао у оквиру научно-истраживачког пројекта Универзитета у Београду – Факултета политичких наука, Политички идентитет Србије у регионалном и глобалном контексту, (евиденциони број: 179076), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. ПРОПАГАНДА У ХОРТИЈЕВОЈ МАЂАРСКОЈ

Уз прву репортажу Црњанског, уредништво листа „Политика“ објавило је следећу уредничку белешку: „Испади што их Пешта чини из дана у дан све су већи. Гласови што их стижу из Мађарске, све су узбудљивији. Пропаганда коју Пешта води код Мађара у нашој земљи постаје све безочнија. Потребно је било, због свега тога, завирити у данашњу Мађарску и загледати се у њен менталитет, њену снагу, њене намере. Уредништво ‘Политике’ ангажовало је г. Милоша Црњанског, књижевника и наставника, да учини једну малу анкету у Мађарској и да читаоцима ‘Политике’ преда утиске, које је, као стари познавалац Мађара и Мађарске, сада добио. Г. Црњански се срећно – то није случај са свима који иду у Пешту – вратио са тога пута и ‘Политика’ ће од данас почети објављивати серију његових чланака о данашњој Мађарској.“¹⁾ Црњански је о приликама у Мађарској послао девет извештаја „Политици“, који су излазили од 23. јануара до 1. фебруара 1923. године. Но, једну његову репортажу, коју је објавило „Време“ током 1924. можемо по тематској, а затим и стилској и језичкој сродности прикључити овим репортажама. То је извештај из Сент Андреје, „Мртва Сент Андреја“, у којој се Црњански бави анализом истих сегмената стварности и мађарском спољном и унутарњом политиком, социјалним и политичким приликама. С тим у вези, ауторка овог рада сматра да ових десет радова чине заједничку целину, која је посебан и јединствен сегмент новинарског извештавања о Мађарској из тог времена, а из пера водећег српског и балканског, доцније и европског литерате, Милоша Црњанског.

2. ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ РЕПОРТАЖА О МАЂАРСКОЈ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ

Свих десет репортажа одликује бављење истим корпусом тема: положајем Срба у Мађарској, али и положајем и расположењем самих Мађара у односу на могући рат, остале националне мањине, посебно Јевреје. Црњански описује и свакодневни живот Мађара (он износи чак и цене вина или женске одеће, али и колико треба издвојити да би се на улици купила љубав). Ове репортаже су тако и пример новинарства које дубински истражује, а представљају и историјску белешку тренутка када „штампа збиља бива по-

1) Уредништво, „Уводна белешка“, *Политика*, Београд, бр. 5297, 1923. стр. 1.

рота нације²⁾ и везује их и посебан стил и језик који карактерише овог аутора. Будући да је Црњански, поред новинарства, писао и романе, приче, драме, есејистику, логично је да је његов новинарски стил сублимат пишевог комплетног деловања на нашој јавној сцени. Наиме, Црњански се служи, не само новинарским, већ и литерарним средствима, методама и поступцима да би приказао ситуацију у којој се нашла Мађарска под Хортијем. Његове путописе одликује појачани лиризам, као и употреба стилских фигура. Именице и придеви имају превагу над глаголима, а епитети, метафоре, хиперболе, поређења налазе се готово у свакој његовој реченици. Ритам његовог казивања такође је карактеристичан и јединствен у нашој новинарској и литерарној пракси. Црњански не одустаје од дугих реченица, где се између нарације и дескрипције често ставља знак једнакости: „Граница не постоји. Воз застаје и залупета за тренут на равници, наши жандари искачу, кроз прозор се види бескрајна блатна равница и мокра ораница, понека бледа стаја у долини видика. И јата врана које гракћу злослутно као над разбоништвом... Безбројна, црна јата врана. Покључаће све што је проклијало...“³⁾ Описан дискурс код Црњанског има супрематију и његова карактеристична перцепција је управо онај елемент његових репортажа које их чине тако актуелним, читљивим и популарним и данас. Код Црњанског можемо пронаћи „најразличитије типове дискурса, од историјског и есејистичког, до посве лирског и емотивног“⁴⁾ Новинар Црњански има савршено око за детаљ и у описе укључује сва чула. Тако воз којим путује одмах од границе замирише на војничке дане, солдатеку, равнице су непрегледне, а у вагон ресторану цене су означене у огромним бројевима мађарских круна. Путописац примећује да су јефтина вина. „Бутељ по 4-5 динара. И то она златна, дивна вина из Загорја око Блатног језера, где се држе вежбе за наступање према Хрватској и где примају оно што им преко Аустрије кришом стигне. То је благи, лепи крај, једини заиста културан, пун старих, понемчених градића над чијим зидинама има толико наших имена, записаних у турско доба. Ту су написани добри коментари Пандеката, најбоље мађарске збирке, ту је почела реформа језика, правописа, ту се још не тако давно читао Хорације, ту се по гробовима могу прочитати толика наша имена. Бутеља 4-5 динара жута, врела, златна...“⁵⁾

- 2) Неда Тодоровић, *Интерпретативно и истраживачко новинарство*, Чигоја штампа, Београд, 2006, стр. 45.
- 3) Милош Црњански, „Рата мора бити“, *Политика*, Београд, бр. 5297, 1923, стр. 1.
- 4) Тања Поповић, *Речник књижевних термина*, Логос Арт, Београд, 2007, стр. 591.
- 5) Милош Црњански, „Рата мора бити“, нав. дело. стр. 1.

Црњански непрекидно користи метод који се користи у савременом новинарству (*human interest story*), помно описује људске приче, реалан живот и додајући путописима анегдоталност, појачава њихово дејство на читаоце. „Друштво је у возу увиђавно; оно што је до границе 35 динара, од границе је 20. Сви гласно сажалевају Мађарску. Воз сада има двоја кола треће класе и ја прелазим тамо да сазнам о чему се највише говори. Али сељака, које тражим, једва има, већином је ту средњи сталез у старим капутима. И они се јадају: Јевреји су свему криви. У кафу се више не меће шећера, неранце нису видели већ четири године, капут се прекрајају од старих капута, месо се једе ретко. Ослаби се, побољева и умире. Баш као, пре четири године, за време окупације...“⁶⁾ Треба ли напоменути да је Мађарска, после Пољске, земља из које је страдало највише Јевреја у Европи током Другог светског рата? Свака реченица из путописа Црњанског има не само оригиналност и новинарску атрактивност, већ и тужну актуелност.

3. ПЕШТА ДАНАС, У МАГЛИ И КИШИ, 1923.

Црњанског и овај град подсећа на вољени Беч. „Пешта данас, у магли и киши личи на Беч из године 1920. у зиму. Праве нове улице пуне блата; некад сјајне дунавске обале, сад слабо осветљене. Цео дан сам ходао и застајкивао и разговарао.“⁷⁾ Овде Црњански изражава жаљење што немамо среће да нам суседи буду народи дубоких снага, али и саучешћа, „него две будале кржаве и чулне. Треба, дакле, овим поводом опширно обавестити о преображајима Пеште, које је претурила само да би остала господар хиљадугодишњих светих својих граница.“⁸⁾ Црњански овде истиче да је јадранско питање европско, али и да је и мађарско још увек близу и да ћемо, по свој прилици морати да га решавамо сами, нагонски. Овде се Црњански осврће на прошлост и тврди да почетак распада није био у Бечу, већ у Пешти и да тај барут није мирисао баш приметно. А онда: „Предратна Пешта, хохштаплерска и хусарска, прекинула је то. Беч је ушао у рат бојажљиво и суморно. Пешта урлајући. Беч је, чак и династија, знао 1917. да је тучен. Пешта је тек тада желела вођство. Беч је гладовао, Пешта се опижала. Беч је 1918. положио оружје, Пешта је у примирју тражила хегемонију. Беч је увидео све, предао све, пропатио све. Пешта не

6) Исто, стр. 1.

7) Исто.

8) Исто.

признаје ни победу.⁹⁾ Црњански се помешао са обичним светом, разговарао са радницима, сељацима, кочничарима, официрима, једним оперским тенором. И био пренеражен – необавештеношћу. Шта све ондашњи Мађари нису очекивали од Босанаца, комуниста, незадовољника и Мађара из Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца... У овом тренутку, путописна нарација ће се повући пред обиљем описа и Црњански ће читаоцу све ове невеселе чињенице дословно илустровати сликом – овде његов опис Пеште постаје писмо, дневник, мемоар, водич, бедекер: „У кафанама се пије чај с вином јер је рум скуп. Кафе су неки чудни бућкуриши. Сваки дан протрчи градом неколико лудих вести. Одела се кроје од старих одела. Живи се од продавања ствари, нарочито станова. За уступање једног предратног стана плаћа се до пола милиона круна. Од тога живе чиновници. Проституција, особито код средњег и нижег сталеза, прикривена је колико се то у Пешти прикрива, општа је. Цена лепушкасте чиновнице, жене или госпођице је од 40-60.000 круна (то је од 1500-2400 динара, то јест једна хаљина).¹⁰⁾ Очито је да овде Црњански прибегава селективној дескрипцији. Нема овде путописа са чисто линеарном структуром. Напротив, литератра-репортер Црњански инсистира на драмском, конструише заплете, шокира информацијама, фасцинира емотивном палетом која је овде маљевичевски црно-бела, инсистира на осцилацији радње и не допушта миран ток. Персонификативно, Црњански Пешту доживљава као живо биће, град као свет, планету, дива, али дива – на умору. Он је могао да Пешту опише прво кроз „бирографију, скупштину, судове, политичке партије, медије, наднационалне институције“,¹¹⁾ али он одлучује да лирски, једним погледом да слику као кроз сочиво што збира утиске: „Велики је умор, стид и презирање које се осећа увече, кад прође дан у Пешти. Узалуд се говори, узалуд се тумачи, узалуд се пита...“¹²⁾ И он одлучује да дан заврши на једној спољној станици. Ово је крај путописа о Пешти-граду и он жели да поентира, да заврши – анегдотално, једним горњим списатељским „до“, описујући бескућнике: „Спољна станица. Ту у вагонима станују избеглице из Румуније и Војводине. Држе се припомоћи коју им влада даје и неће да иду ван Пеште. Осветљени вагони, као кола на малом Калемегдану, напољу, међу мрачним шинама, руке које млатарају фењерима, жене које се враћају из града

9) Милош Црњански, „Рата мора бити“, нав. дело, стр. 1,

10) Исто.

11) Ендрју Хејвуд, *Политика*, Београд, 2004, Клио, стр. 524.

12) Милош Црњански, *Путописи II*, Задужбина Милоша Црњанског: БИГЗ: Српска књижевна задруга, Београд, 1995, стр. 15.

и деца... Свађа, грдња и беда... Одскора, у Мађарској, исто се тако cereкају у лице оном који је побегао од Румуна или од Срба, као и оном који показују своја одликовања стечена у рату, или своју дрвену ногу. У почетку се, међутим, много очекивало од избеглица.... Они и даље мисле да је мир свему крив... И сањају рат.“¹³⁾ описује Црњански. Иза свега тога крије се беда. „Мађарска која је хтела да учи, да ради, октобарска Мађарска, сакрила се у предграђа Пеште, где кашље и умире од глади... Само над средином града лебди круна Светог Стефана, у предграђу леже жене и деца, чије занимање није бити Мађар, него бити гладан, наг, јектичав. Полако, полако, Пешта ће ускоро личити на Беч, у зиму 1920.године.“¹⁴⁾ Црњански, наравно, истражује конкретна питања – од обичних људи, већ у возу, сазнаје – да рата мора бити, јер Мађари сматрају да су им узети најбољи крајеви. Такође, Црњански је, разговарајући и са највишим званичницима, па све до обичних чиновника и радника – сазнао невероватну ствар – Пешта је потпуно и до краја затворена у себе, Мађарска о својим суседима не зна много или скоро ништа. Затим, он покушава да дође и до одговора на питање са којим су га послали из Београда: да ли се Мађарска оружја? Он војску збиља и проналази, иако ће том приликом у Пешти провести тек десетак дана: „Нова војска, регрути, под страшним су терором. Говорио сам са њима. Нема данас у Европи запта равног тим касарнама. Приметних знакова неке реорганизације нема. Предратни начин. На улици, дабогме, понос и лудило. Перушке за новом капом. Одреди су увек под шлемом као у Паризу. Људи трче за војском. У њој је сва нада. Остаци монархије повукли су се иза Будима. Био сам и код њих. Тражио сам познанике... Сад се дунавска флота зове Краљевска мађарска ратна стража. Има више официра него морнара...“¹⁵⁾ На питање да ли се Мађарска оружја, Црњански одговара да он, као репортер за шест дана на то не може сасвим прецизно одговорити, да у западној Мађарској има оружја, спремне војске, особито код капошвара, али – да се они сами хвале тиме. Он додаје да се у Ђуру и на острву Чепелу изгледа израђују вагони. Али да би сувишна узбуна била смешна. Јер оне масе оружја, средстава, муниције који су нужни за рат, Мађарска још нема. То није српска заслуга, већ су Румуни онемогућили изградњу фабрика, а колико и шта стиже из Баварске (за организације) и Италије (за војску), Црњански каже да то ниједан новинар утврдити неће. А још мање наши војни аташеи што шаљу дуге извештаје. Закључује да

13) Исто, стр.15.

14) Исто, стр.16.

15) Исто, стр.17.

Мађарска неће рат, али хоће горе, она хоће рат у миру и њега треба да водимо немилосрдно. А камиона, аероплана, гаса... Црњански сматра да што се тога тиче може српски народ бити безбрижан. У околини Пеште они се не могу наслутити, нити видети. Црњански овде очито комбинује технику писања путописа „где се детаљно описују природа и насеља, приказују људи и њихови обичаји, али је у све то укључио личне импресије и размишљања.¹⁶⁾

4. ТОПОГРАФСКИ ЕЛЕМЕНТ – ПЕШТАНСКИ ПАРЛАМЕНТ

Ако се сагласимо са постулатом Јосифа Бродског да „топографија одређује свест“¹⁷⁾ делује логично што је Црњански, када је стигао, посумњао у оно што су писале новине у Београду и понудио уреднику да му донесе интервјуе од Хортија, да оде у парламент, где има познаника и где ће чути добре, тачне и паметне ствари. Уредник му се подругљиво насмешио и рекао да интервјуи апсолутно нису нужни, да ће у њима Црњанском рећи обичне учене фразе, а да Црњански мора да донесе из Мађарске и опише дух њихов. Свака епоха се најбоље баш у путописном жанру открива и изражава друштвене конфликте и верујући у тај постулат и желећи да потпуно опише дух Мађарске, Црњански језиком литературе описује како изгледа Парламент у Пешти, јер ће тај спољни опис, дати одличан увод у политичко разјашњење односа две земље: „Парламент је сад сасвим црн, крај провалије пуне хладне, гвоздене воде. Накинђурен неоготиком, снобовски препун шилџака као нека црна сенка миланског дома, он силази својим мокрим степеницама у воду. Мостови, тешки, грдни мостови, непомићни су и нечујни, мада трамваји јуре преко њих. Са тих мостова скачу самоубице, а за време комуне отуда су бацали у воду. Баш данас су ухватили једног, који је скидао голе неке официре и бацао у реку са степеница парламента. Широка поплочана раван пред парламентом. Ту су вешали. Преко огромна стена, на врх брда старе зидине града, више десно велики барокни прозори, огромног краљевског дворца. Сијалице се не беле више, пожутеле су од магле. По тим мостовима је прешла револуција октобра. Ту се појавило бело цвеће октобриста, оно што се код нас зове лепа ката. Песници, доцније, тврдили су да су то хризантеме. Тамо, преко оног моста, прешли су Румуни... На целој околини непомићна влажна зима.“¹⁸⁾

16) Тања Поповић, *Речник књижевних термина*, нав. дело, стр. 592.

17) Јосиф Бродски, *Соба и по*, Русија, Београд, 2008, стр. 15.

18) Милош Црњански, „Данашња Пешта“, *Политика*, Београд, бр. 5299, 1923, стр. 1.

Црњански даље закључује да је тужно колико једна земља зна мало о другој, али је још тужније када се испостави да би било узалуд чак и да постоји више узајамних сазнања. Црњански као репортер који жели да истражи најразличитија мишљења, долази и до оних у парламенту за које процењује да говоре благо, али и код њих наилази на исти неспоразум – вазда се и ту спомињу заклетве, разграничења, неправда учињена Мађарској и шта је то што Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца треба од територија да „врати“ Мађарима, да би све било праведно. Овде новинар изузетно вешто даје слику правих унутарњих конфликта, који изузетан новински путопис мора дати. Описујући разговор са представницима парламента, Црњански пише: „После дугих говора, они су признавали своју немоћ, пружали прстом на краљевски двор, спомињали заклетве, свете границе, упирали прстом у крваве подруме парламента, заплели се у гледишта и тумачења и, горчином старих глумаца изјављивали да је сваки народ гадан, да је свет огромна лудница. И узнемирено, сметено понављали – ‘дајте нам натраг бар Барању, Бачку и Банат, Босна може остати, треба нам само море, учините то некако и ми нећемо рат, ми мрзимо Чехе и Румуне, а вас најмање мрзимо...’“¹⁹⁾ Црњански у овој репортажи анализира и структуру становништва, њихове карактеристике и политичка опредељења, јер је путопис и претапање, сједињење, сурет приповедача са светом. Говорећи о мађарском сељаку, он каже да је у свом селу „шарен, пијан, бојција и поштен. У свету тај је сељак аналфавет, слуга или онај војник под Шапцем, који пробада дојке, сече удове и трпа их својим жртвама у уста. Азијат, коњаник, хорда још увек. Ја сам их гледао кад су им се Руси – Славени, филозофи, хришћани, теоретичари, ленштине – предавали, велики као волови, тим малим, кривоногим животињама, како су их набадали на нож, дречећи. Мирне душе и дубоко уверен, да им не чиним неправду, мислим да се нису изменили. Њини су гласови зна се тачно куда иду. Већином уз владу.“²⁰⁾ Црњански детаљно анализира мађарску опозицију и опажа ту карлисте и антикарлисте, легитимисте и октобристе, некадашње јуштовце, интелектуалце и социјалисте. Сматра да тај део парламента има највише честитости, тај део је, по његовој оцени, најсвеснији и најведрији. Многи од њих знају за Европу генерала, дипломата и банкара, а не знају Европу муке и рада.

Црњански проналази и веома занимљиву чињеницу, да је велика већина владе сачињена од крајње једноставних људи, који свет прихватају без озбиљне анализе и познавања дубљих друштвених околности. „Чудан ноблес је роб. Нису имали новаца за иностран-

19) Милош Црњански, „Топографски парламент“, *Политика*, Београд, бр. 5299, 1923, стр. 1.

20) Милош Црњански, *Путописи II*, нав. дело, стр. 20.

ство и уживали су у отаџбини. Зато су јој толико верни. Звања и чинови били су одувек њини. Има међу њима, чак и у парламенту и криминалних типова, фалсификатора, карташа, блудника. Пијанице, улизике, сводници, одувек су јели и пили и припремали села за изборе. Разбијали су кафанска огледала и били најбољи. Мађари, карташи, коњокрадице. Они су ишли у националне крајеве да мађаре. Певали су често мађарску химну. И сад је често певају. Имали су многе светиње, мађарско име, мађарску веру, витештво, језик, све мађарско. Приватан живот: слушкиње, сланина ујутру, добро напаврена, да гркљан крчи. Цигани су им свирали.²¹⁾ Но, ми неминовно „морамо проучити разлике, да би се открила својства“.²²⁾ Пишући о Хортијевој Мађарској, Црњански спретно комбинује новинарски и књижевни језик, литерарно и фактографско, ослоњен на истраживачко новинарство, али и на стилску бриљантност (по потреби твори и нове речи, „они мађаре“ или ствара слике „да гркљан крчи“ и дозива мелодије у тексту „Цигани су им свирали“), даје нам о комплексној стварности пуну слику. Он све време не даје само у репортажама жанр путописа и његове елементе, него, интуицијом, тим пасивним знањем писца, појачава лиризам и употребу стилских фигура у тренутку када жели да посебно апострофира одређени закључак или сазнање. Фонетика и синтакса у служби су како нарације, тако и информације. „И тадашњи свет није продуктиван и проактиван, у њему се не цене ни рад, ни посвећеност, ни креативност, него управо супротно.“²³⁾ Репортер новинар, литерата Црњански није, тек путник – он озбиљно понире у све стереотипе о другима и Другом, о чему ће друштвене науке проговорити готово век пошто су ови путописи написани. Наиме, Црњански са дистанце, а ипак како лирски, тако и информативно, изнутра приказује унутрашњост мађарског друштва, парламента, мађарског човека, посматра, осматра, људе, лица, пределе, никад не занемарујући сложеност политичке стварности, на коју толико других чинилаца има снажан уплив. Помно проматрајући мађарску стварност, он опажа да је главно питање међу свима у парламенту, ма како се они међусобно разликовали, питање граница. Урлик и дах, шапутање и свађа, учтивност и свињска мађарска псовка, све се то слива и понавља: „границе, границе, молим, границе свете, пресвете, хиљадугодишње границе Мађарске. ‘Видите, и Бог то хоће’, погледајте Карпате, свуда околу брда, па то је природно, већ и сам Бог је хтео. Ето, гледајте наш грб, ове четири водоравне црте. То су Дунав, Тиса, Драва, Сава. Шта ћемо сад, како ћемо,

21) Исто, стр. 22.

22) Цветан Тодоров, *Ми и други*, 1994, Библиотека XX век, Београд, стр. 20.

23) Видети код: Сања Домазет, *Колико је културе у културним рубрикама*, Култура, 2012, стр. 172-180.

не можемо их извадити. И грб свуд још стоји. Још се служи у темишварском пуку, код суботичке жељезничке дирекције, у суду... Сви имају сестру, сина, снају, капуте, кофере у старим границама, у светим границама, у неправедно отетим границама. Топографија. Топографија...²⁴⁾ Болно је што је ово питање актуелно и сто година пошто су и ове реченице написане. Још увек се једном делу мађарских политичких структура чини да су им сестре, браћа и капути у Барањи, Бачкој и Срему, још увек Војводину доживљавају као део неправедно отцепљеног, отет, део тела који је припадао некадашњој топографији са великим почетним словом. Сто година, очито, за историју није ништа. Црњански се у овој репортажи сећа како је све 1917. било свршено. Памти да је са тог истог хотелског прозора, где је и сада одсео, пре неколико година тек, гледао Дунав, ове исте улице, ово исто небо. Аутомобил је јурио, шешири су махали, махала је и једна висока сенка, министар-председник Карољи. Све је било свршено. Јер је Хорти, тај исти мађарски Хорти, флоту – предао. „Читаве армије пијаних, одрпаних и полуделих војника ваљале се преко Љубљане и Загреба. Пре неки дан завршен је процес Карољијев овде, у Пешти. Он је крив за пропаст Аустрије, он је издајица, он је срушио са леђа фронт...“ Црњански, такође, наводи да Босна и Херцеговина, као и Војводина, без војничког слома Аустрије, не би могле ни да размишљају о стварању сопствене државе и конcludира: „Рат се не завршава измирењем, него победом.“ Он описује кратку епизоду владавине Карољија, кога је за министра-председника именовано Карло у бекству. Напомиње да је Карољи примио власт, али да се нико није слагао са њим. Дошао је у Београд да потпише примирје, а Мађарска је очекивала да ни педаљ од граница неће изгубити. „Карољи је ослободио раднике, фабрике, огласио је потпуну аграрну реформу, у Мађарској где је две трећине земљишта у рукама феудалаца. Гроф Естерхази има 400.000 (!!!) јутара земље. Уосталом, нашто докази, доста је споменути да је Карољи био честит, а ратови се не добијају честитошћу“, пише Црњански.

5. БЕЛИ ГОСПОДИН ХОРТИ

Вешто, Црњански Хортијев портрет даје живо га сликајући – детаљима: „Носи адмиралску униформу, аустријске ордене, стањује у будимској краљевској палати. Има велику гарду... Ретко се виђа. Има лепу кћер. Зли језици кажу да је једно време чинио све да је уда за надвојводу Албрехта и да му преда престо. Иначе мало,

24) Милош Црњански, „Топографски парламент“, нав. дело, стр. 1.

врло мало говоре о њему. Може се видети каквад у опери.²⁵⁾ И овог тренутка путопис постаје представљање животног искуства, а новинарско писање бива прожето литерарним: „Ја сам Хортија видео године 1912. Био сам ђак експортне академије, на Ријеци, запао некако у морнарска друштва... У то доба, ми, велике пречанске националисте, чекали смо великог Мештровића у кући др Паханија. Али нам се свиђало и да будемо позвани на бал фабрике торпеда. Хорти је тада био обичан морнарички капетан. Имао је врло лепе свеже образе.“²⁶⁾

Црњански се сећа да је Хорти био тај који је „после побуне наших морнара, предао, учтиво, флоту загребачком народном већу. Сад, у адмиралској униформи он мачем удара за витезове, заклинџе академце и појављује се у опери. Да ли га свет воли? Много ћуте о њему. Чак ни центријске спортисте, које га познају, неће да говоре о њему. Један наш дипломата рекао ми је да има тужне очи и врло фино понашање! Мислили су да је до крајности веран Карлу. Али кад је требало, наредио је да се пуца у воз у коме је био вољени краљ.“²⁷⁾ Ипак, Црњански још увек тада не може ни да наслути да ће Хорти увести Мађарску на страни Хитлера у рат против Југославије и Совјетског Савеза. Али, Милош Црњански слути рат. Јасно каже: „Мађари би ушли против нас у рат, они ће нас једнако подривати. Терор је прешао са улице у званија. На улици, у кафанама остали су само ђаци са батином и буршевским капама, са монограмом мајке божије, који туку, певају и вичу. Седео сам у друштву, после Оперe, у кафани Оперe. Даме, господа. Изненада се преврћу столице, чаше, флаше. Прескачу, беже Јевреји... Неки извршни одбор ‘пробуђених’ их жури... Иде се кући. У трамвају се устаје официру. Касарна се ноћу обилази. Ко не зна мађарски, ноћу не шета.“²⁸⁾ И Црњански у овим пасусима опажа фашизам који се помаља. Он примећује и да је храна све гора, корумпираност све већа, а партије на власти су безмерна маса „националне фукаре... На трамвајима вам приме новац, ако нема контролора и тихо задрже карту, једним немоћним осмехом. На моме пасошу имам потпис полиције, израђен данима пре, него што је датум. Шатровачка иронија и цинизам. Бели терор...“²⁹⁾ Закључујући да мађарски народ није тек дубоко националан, већ дубоко усамљен сред Европе,

25) Милош Црњански, „Бели господин Хорти“, *Политика*, 1923, стр. 1.

26) Исто.

27) Исто.

28) Исто.

29) Исто.

Црњански оставља отвореним све могућности за сукоб до кога ће, слути, неминовно доћи. Испоставило се да је антиципација била стопроцентно тачна.

6. ШТА ЈЕ СА СРБИМА У МАЋАРСКОЈ? НИШТА. СВРШЕНО ЈЕ.

Да ли је путопис и лична приповест, као што то наводи Тодоров? У случају Црњанског, одговор је потврдан. Јер у најснажнијој репортажи коју је послао из Мађарске, оној о Србима, насловљеној као „Срби у Мађарској“, он апострофира и праве разлоге свог доласка у Мађарску: „Ја, лично, ради њих сам учинио овај пут, а кад су дошли на ред, био сам уморан и плашљив. Шта бих о њима имао да јавим? Смрт ми се чини и сувише чиста, а да је прљам штампарским словом. Шта је са Србима у Мађарској? Ништа. Свршено је.“³⁰⁾ Ево сублимне дефиниције пређеног пута, структуриране, прожете емоцијама, пошаст личног искуства: „Ја сам Темишварац, крштен сам у Сентешу, у срцу Мађарске, седео сам у затвору у Коморану и видим да је све то сувише раштркано, збркано, неразумљиво. Како бих дакле писао о онима који су пошли из Пећи, пре толико стотина година, живели и певали, играли под чивијама, резали чокоте око Сент Андреје, а сада се враћају да се настане око Штипа, где ће их бугарашки клати.“³¹⁾ Шта је са традицијом, вредностима, обичајима – који су кључна, дистинктивна својства једног народа? Црњански одлази много дубље – он пита да ли има Срба и где су у Мађарској? Предлаже да раширимо на коленима карту и превучемо руком из Срема, на север, на северозапад, на североисток и свуда ће нам рука прелазити преко градова, села, река српских... Али да све ово нема никакве везе са пропагандом да треба заузимати Мађарску, јер на тим местима Срби више и немају шта да траже, пошто су то насеља – без српског живља, само са нашим празним, напуштеним црквама, натписима по кућама и бедемима и Црњански предвиђа да ће оно што је још живо, а то су српска села, кренути да се сели... У Ходмезелвашархељу, у Гимназији наилази и на име: Тома Црњански... Ту је и гроб његовог рођеног стрица, Лазе Црњанског, говорника светосавске забаве, који је умро млад, од грудобоље, у седмом разреду гимназије, са седамнаест година Црњански тада на сто километара наоколо ни на једну српску душу не наилази. Он, слеђен, закључује: „Данас

30) Милош Црњански, „Срби у Мађарској“, *Политика*, 1923, бр. 5306, стр. 1.

31) Исто.

ту немамо шта да тражимо. Свуд су Мађари. Нису они криви што ми тако брзо изумиремо. Али да повучемо прстом све до Чехословачке, свуд до Шарошпатака, наилазићете на те бивше наше ђаке... Преко Тисе и Мориша немамо живих душа...³²⁾ Црњански спомиње тачке где још увек има Срба, то је још једино око Сегедина, близу границе, где су чисто српска села, али – и они желе да селе одатле, иако им рађа купус величине бачвица, патлицани као божури, а тикве као телад...

7. МРТВА СЕНТ АНДРЕЈА

А горе, крај Дунава, старе, мало повучене вароши... Вац, Сент Андреја, Коморан, Ђур... „Тамо свуд имамо цркве, празне, напуштене. Оне ће остати. Требало би из њих спасти што се може. Свршено је. Тамо више нема живота нашег. У коморанској цркви красни дрворези, необични за православну цркву. Архиве... Библиотеке... Требало би да се напише неколико есеја сад, док се још може, о тим црквама. Скинути иконе и донети их. Нека се врате. Ко зна какве ће бити невидљиве последице.“³³⁾ На десној обали, у Будиму, Црњански одлази у улицицу „грчку“, где се још осећа као да је у Карловцима, долазе ђаци, бабе, старци и руски прота, који од старости пада у цркви. Срби у тадашњој Мађарској сањају сеобе. Црњански пише, као слутећи сопствени животни усуд, да од њих нема већег и тежег проклетства. Да ли Срби беже од злостављања? Црњански одговара. „У почетку је било и тога. У Барањи су и убијали. Сад их нико не дира, до идуће згоде. Ругају им се само. Трамвај који вози из Пеште за Сент Андреју, познаје ме добро. Нема тамо ничег више, старе куће, библиотеке и седам празних и напуштених цркава. На Дунаву, у виноградима, два-три српска села. Тако чудно наша и чиста. Та села треба спасти... Осим тих Срба има још наших ђака. На универзитету у Пешти заведен је нумерус клаузус и Јевреји нпр. не могу бити примљени. Наше не воле, али их не гоне.“³⁴⁾ Уочи Нове године, напили су Циганина и он им је свирао бећарац. Црњански је био међу њима... Пред зору, као пре педесет година, мамурни, они се враћају у Текелијанум, где је и конзулат. У истим собама где се некад Лаза Костић, Руварац... сада се свађају. Подељени су на радикале и демократе.“³⁵⁾ Пишући текст за „Време“ о Сент Андреји, Црњански закључује да је срп-

32) Исто.

33) Исто.

34) Милош Црњански, „Мртва Сент Андреја“, *Време*, 1924, стр. 46-49.

35) Исто.

ско питање у Мађарској изгубљено вештом мађарском политиком, да се Срби селе и да ће се тек селити, „јер су Мађари завршили свој посао. Нас је нестало 400.000 хиљада у Мађарској, њих има око 400.000 у Војводини. 2000 Срба говоре око Будима, дајте да 400.000 Мађара вичу под Београдом. Ми у Сент Андреји немамо ни један натпис, ни лист, ни позориште. Имамо само гробља. На основу тога, дајте и њима школе и позоришта, општине и званични, мађарски језик.“³⁶⁾ Тешко је додати ишта конклузијама Милоша Црњанског, очито највећег српског стилисте и литерате, који је и за новине писао пуном снагом, са много храбрости, ерудиције и дара. Српско питање је заиста трајно решено у Мађарској – тако што је Срба тамо све мање. У овим репортажним есејима најавио је и погром Јевреја – већ двадесетих им је забрањено похађање универзитета, као и фашизам – исти услови који су постојали у Италији и у Немачкој пред појаву фашизма – могу се препознати и у описима тадашње Мађарске код Црњанског. Предвидео је и рат који је дошао, наслутио и сеобе, које ће као вечито историјско проклетство пратити и Србе и Србију, па и њега самог. Једино што није успео да предвиди било је претамно и за песимизам његових колоратура – чињеницу да Срба 2050. године неће више бити ни у Србији.

ЛИТЕРАТУРА

- Бродски Јосиф, *Соба и по*, Русија, Београд, 2008.
- Домазет Сања, *Колико је културе у културним рубрикама*, Култура, 2012.
- Поповић Тања, *Речник књижевних термина*, Логос Арт, Београд, 2007.
- Тодоров Цветан, *Ми и други*, Библиотека XX век, Београд, 1994.
- Тодоровић Неда, *Интерпретативно и истраживачко новинарство*, Чигоја штампа, Београд, 2006.
- Хејвуд, Ендрју, *Политика*, Клио, Београд, 2004.
- Црњански Милош, *Путописи II*, Београд, 1995, Задужбина Милоша Црњанског: БИГЗ:СКЗ, Београд, 1995.
- Црњански Милош, „Рата мора бити“, *Политика*, Београд, бр. 5297, 1923.
- Црњански Милош, „Данашња Пешта“, *Политика*, Београд, бр. 5298, 1923.
- Црњански Милош, „Топографски парламент“, *Политика*, Београд, бр. 5299, 1923.
- Црњански Милош, „Бели господин Хорти“, *Политика*, Београд, 1923.
- Црњански Милош, „Срби у Мађарској“, *Политика*, Београд, бр. 5306, 1923.
- Црњански Милош, „Мртва Сент Андреја“, *Време*, Београд, 1924.

36) Исто.

Sanja Domazet

ANALYSIS OF THE REPORTING OF MILOŠ CRNJANSKI FROM HORTHY'S HUNGARY

Resume

Exactly four decades ago, on November 30, 1977, Miloš Crnjanski, one of the most important personalities of Serbian literature in the twentieth century, passed away in Belgrade. A number of studies have been written on his literary work, so the author of this article, as a journalism professor, will be assigned to Crnjanski as a journalist-reporter, and specifically to his reports written from Horthy Hungary. Namely, there is no work dealing with these newspaper texts of Crnjanski, extremely important, as they relate both to the political, sociological, and cultural, ideological and social reality of neighboring Hungary, in which one of the important national minorities was also Serbian. Crnjanski wrote these reports for the daily newspaper "Politika", from January 23 to February 1, 1923. This work will use the analysis, lexical, phonetic, stylistic and scientific, historical and comparative method, to show the atmosphere, political tension, the wartime mood of the Hungarian government at that time, as well as the position of Serbs, Jews and other minority peoples. At the end of the work, the conclusions of Crnjanski themselves will be stated, which turned out to be extremely reporter and commentary precise and anticipatory – Hungary was ready for the war, the Serb minority was scared and frightened by reason, and the Jews were forbidden to enroll in universities.

Keywords: nationalism, Horthy's rule, Hungarian and Serbian mentality, position of ethnicity, Serbian question, migrations

* Овај рад је примљен 27. септембра 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 06. децембра 2017. године.